

Csáki Árpád

„KAPIKIHA VALA SZÉKELY MOJSSES”
 EGY HÁROMSZÉKI DIPLOMATA
 I. APAFI MIHÁLY FEJEDELEM IDEJÉBEN

Az erdélyi fejedelemség diplomáciai kapcsolatai, elsősorban a portai kapcsolatok másfél évszázados történelme jól dokumentált a történettudományi irodalomban. A téma kutatói sorában fellelhetjük a 19. század második felétől kezdődően a modern magyar történettudományt megteremtők megannyi jeles képviselőjét. A sort Szalay László nyitotta,¹ vele párhuzamosan Erdélyben a gróf Mikó Imre által elindított *Erdélyi Történeti Adatok* sorozat közölt diplomáciai iratokat.² Kimagasló kutatója a témának Szilágyi Sándor, a Bethlen Gábor és a Rákócziak korára vonatkozó munkái, illetve a Szilády Áronnal közösen szerkesztett adattárjai,³ nem utolsósorban az általa szerkesztett *Századok és Történelmi Tár* oldalain közölt számos publikációja révén.

Ezekkel párhuzamosan számos, egy-egy portai főkövet vagy kapitáha működésére vonatkozó írás is napvilágot látott. Gondolunk itt elsősorban a *Történelmi Tár*, vagy a *Történeti Lapok* hasábjain megjelent közlésekre.⁴

A múzeumalapító özvegy Cserey Jánosné Zathureczky Emília oklevélgyűjteményében található, az erdélyi fejedelemség és a Porta közti diplomáciai kapcsolatokat megelevenítő iratok⁵ ismertetésével a 19. század végén a Székely Nemzeti Múzeum is bekapcsolódott

ebbe a munkába: Domján István sepsiszentgyörgyi kolégiumi tanár és múzeumőr, feltehetően Barabás Samu országos levéltárnok biztatására, Szilágyi Sándor munkájának⁶ kiegészítéseként előbb II. Rákóczi György török követének, Várady Istvánnak a birtokszerzéseire és kapitáhi megbízatására vonatkozó adatokat közölt 1896-ban,⁷ majd Vízaknai Nagy István 1686. évi portai küldetésére vonatkozó újabb adatokat.⁸

Az oklevélgyűjtemény további, témánk szempontjából fontos iratokat is megőrzött. Ezek rétyi Székely Mózes portai állandó követ tevékenységéről⁹ szólnak. Egy részüket – például a tatár fogságára vonatkozókat – Szádeczky Lajos közölte a *Székely Oklevéltár* VI. kötetében. Újabban pedig Tüdös S. Kinga a végrendeletét tette közzé. Az alábbiakban rétyi Székely Mózesnek, I. Apafi Mihály egyik utolsó török kapitáhijának életrajzával és néhány közöletlen jelentésével kívánunk hozzájárulni az erdélyi fejedelemség 17. század végi török diplomáciájának történetéhez.

Székely Mózes kismemesi székely család sarja, aki a közszékelyek közüli kiemelkedését nem elsősorban katonai érdemeinek, hanem műveltségének/iskolázottságának köszönhette. A család első ismert tagja Székely Antal, akinek Mihály nevű fia – Pálmay József szerint – Báthori Zsigmond udvarában lakott.¹⁰ Mihály

¹ SZALAY László 1860.

² ETA, I–III.

³ TMÁO, I–VII, Pest, 1868–1872.

⁴ TörtLap., I, 5. sz., 7. sz., 15. sz. (1874).

⁵ Özv. Cserey Jánosné Zathureczky Emília adományai. 14 darab oklevél a portai követségre vonatkozólag (SzNM gyarapodási naplói, 36aa/1886).

⁶ SZILÁGYI Sándor 1889, 665–666.

⁷ DOMJÁN István 1896.

⁸ DOMJÁN István 1897. Az 5. jegyzetben említett 14 oklevélből itt közli:

– Apafi Mihály 1682ki levele Vízaknai Nagy Istvánnak, mellyel 5 ezer oroszlanos tallért küld az ott benn lévő adósság megfizetésére.

– 1682. Apafi Mihály rendelete a Kemény Jánosné és Veselényi Pál által Magyarországra kiküldött két szolga Debrecenig való elkísérése felől, s ugyanezen egy a „fövezérnek” irandó levél fogalmazványja.

– 1684. Apafi Mihály Vízaknai Nagy Istvánnal tudatja, hogy az adót nem a szokott úton, hanem Nándorfehérvár felé küldötte, s egyúttal merő hazugságnak nyilvánítja, hogy az új moldvai vajdának élést szállított volna Sófálváig.

– 1684. Apafi Mihály instructioja Vízaknai Nagy István portai követ számára.

– 1684 körül. A portai ajándékoknak rendi.

– 1684. január 21. Apafi Mihály tudatja Vízaknai Nagy Istvánnal, hogy portai követnek választották, s meghagyja neki, hogy dolgait mihamarabb elvégezze, az udvarnál jelenjen meg.

– 1686. Apafi Mihály instructioja Vízaknai Nagy István, a nagyvezírhez küldött követ számára.

– 1686 Ua. a fényes Portánál leendő köv felől.

– 1684. Apafi Mihály levele Vízaknai Nagy István portai követhez.

⁹ Az erre vonatkozó adatokat a családi levéltár alapján először Orbán Balázs említi. Tevékenységét, két ízben folytatott diplomáciai küldetésének iratait (1668, 1684–1685) a Szilágyi Sándor és Szilády Áron közlése alapján ismerjük (TMÁO, IV, 407–408, 410–415, 428–429, 439–441; TMÁO, VI, 449–450, 468–469, 471–475, 490–493, 497–498).

¹⁰ PÁLMAY József 1901, 412.

1602-ben a sepsiszéki Rétyen lustrált,¹¹ 1609-ben Pávai előnéven ugyanő Márton nevű fiával együtt lófőiséget nyert Báthori Gábor fejedelemtől.¹² Az apa és fia Pákében és a környező határokon birtokolt örökös földeket, ezek közül egy zabolai örökséget és a petőfalvi határban lévő kaszálót Kemény Jánosné Kálnoki Druzsianával egy kőrösi kaszálóra cserélte.¹³ 1614-ben Mártont a pákői nemesek között találjuk,¹⁴ apja azonban már nem szerepel a jegyzékben.¹⁵ 1617-ben már anyját – Székely Mihályné Orsolyát – is néhaiként említik.¹⁶

I. Rákóczi György fejedelem alatt 1635-ben is a pákői nemesek között írták össze,¹⁷ bár ekkor már legalább nyolc éve Rétyen lakott,¹⁸ és Losonczi Kátát, Losonczi András háromszéki várhegyi provisor (udvarbíra) lányát vette feleségül. Losonczi András a fejedelemtől lófőiséget nyert, és szolgálataiért – amint 1592-ben kelt végrendeletében¹⁹ is megemlíti – 1589-ben Báthori Zsigmondtól megkapta rétyi Simon Bálint telkét és a várhegyi várhoz²⁰ tartozó rétyi, besenyői és egerpataki jószágokat.²¹ Rétyi háza, melyet már a 16. század végén „nobilis curia”-ként említenek, feltehetően fiúörökös hiányában lányára Kátára szállott, aki a pákői előnevét végig megtartó férjével együtt itt rendezte be családi fészket. Házasságukból négy fiú: Mózes, Boldizsár, Andorkó, Márton és két leánygyermek: Anna²² és Kata született. Végrendeletében (1635 körül²³) Székely Mózes megemlíti feleségével együtt épített kőházát, gyermekeinek

az „ezüst holmik” jutottak, azaz egy-egy ezüst pohár, lányának továbbá az anyjától örökölt ezüst párta.

Közülük két fiú figyelemreméltó pályát futott be a század második felében: Mózes több alkalommal diplomáciai megbízatás részese – a fejedelem portai állandó követe (kapitihája), Márton I. Apafi Mihály fejedelem étekgóga volt. Mindezt elsősorban műveltségüknek köszönhetnék.

Tanulmányaikat, akárcsak a hasonlóan rétyi származású naplóíró Rétyi (Zajzon) Péter,²⁴ valószínűleg a helyi iskolában kezdték, innen kerültek valamelyik erdélyi – feltehetően a gyulafehérvári – kollégiumba, a fejedelmi udvar közelébe. Mózes 1650-ben már a fejedelmi nagyobb kancellária írnokai között találjuk, és mint ilyen több mint másfél évtizeden keresztül, 14 évig szolgálta az udvart.²⁵

1657-ben a fejedelem oldalán találjuk a szomorú kimenetelű lengyelországi hadjáratban – Kemény Jánoshoz és számos társához hasonlóan maga is a tatár fogságába esett: „...oly erős fogságban vagyok, hogy az vas csaknem rontja el a lábaimat, az nélkül is tudja kegyelmetek, mily gyöngék az száraim, ottan-ottan kisebesednek, csak úgy vagyok hogy jobb volna holtom, sem mint éltem, de meg sem halhatok, noha bizony valóban betegeskedem” – írja anyjának Ismailban kelt keserves levelét.²⁶ A 250 tallérra meghatározott sarc nagy részét az otthoniak összegyűjtve, már ugyanazon év októberében többedmagá-

¹¹ SzOkl. Ús., IV, 63.

¹² Kolozsvár, 1609. április 30. Közli SZÉKELY Zoltán 1980, 108–110. Továbbá lásd GenFüz., 1903. január, 13.

¹³ MOL P 2002.

¹⁴ SzOkl. Ús., IV, 475. Ezen adatok alapján Székely Zoltán arra a következtetésre jutott, hogy Székely Mihály Rétyről Pákéba költözött át, és csak a következő generáció tért vissza ide lakni (SZÉKELY Zoltán 1980, 111).

¹⁵ Utoljára 1610-ben találkozunk vele, a fennebb említett birtokcseré kapcsán.

¹⁶ MOL P 2002. Teljes leányneve nem ismert.

¹⁷ SzOkl. Ús., V, 130. Ugyanitt szerepel testvéröccse, István is, aki a családi örökséget bírva 1640-ban is megemlítsékre kerül (MOL P 2002).

¹⁸ 1627-ben „Rétyen lakó vitézlő Székely Márton”-ként szerepel. Rétyi Székely család levéltára (MOL P 2002). Székely Zoltán idéz egy családtörténeti táblát, amelyben Székely Mózes neve mellé a következőt jegyezték be: „Rétyre jött lakni” (SZÉKELY Zoltán 1980, 111).

¹⁹ TUDÓS S. KINGA 2003, 73–74.

²⁰ Ekkor (1589-ben) Ravazdi György a várhegyi vár kapitánya (SÁL Fond 20, inv. 4, nr. 64).

²¹ MOL P 2002. Gyulafehérvár, 1589. június 6. Az oklevelet Orbán Balázs a 19. század derekán még a család rétyi levéltárából másolta. A családi irattár 1875-ben Hatos Gusztáv közvetítésével került az Országos Levéltárba, aki korábban ebből az anyagból közölte 1872-ben a már Orbán Balázs által is említett iratot, mely szerint Csulai György erdélyi református püspök

1653. évi egyházlátogatása során határozatot hozott a rétyiek és eresztvényiek között a templomhasználat ügyében kitört viszálykodásban (MPEIF, III, 385). A levéltár hátramaradott töredéke 1910-ben ajándékozás révén a Székely Nemzeti Múzeum levéltárába került (CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc 1912, 47), majd 1961-ben a sepsiszentgyörgyi állami levéltárba került (SÁL; ma: Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága). Külön állományt nem alkot, az iratokat a múzeumi levéltár törzssanyagába sorolták be.

²² Simon Jánosné Székely Anna.

²³ TUDÓS S. KINGA 2003, 328–331. A közlő a 17. század végére datálja az évszám nélküli testamentumot. A testamentárius bírák között megnevezett kézdivásárhelyi Szabó Márton rétyi pap 1632-ben még kézdivásárhelyi iskolamester volt (SÁL Fond 74, fasc. VII, 3). A végrendeletben szereplő személyek többsége az 1635. évi katonai összeírásban szerepel: rétyi iskolamester bitai Balika Márton nevével ugyancsak itt (Bitán) találkozunk (SzOkl. Ús., V, 135). Rétyre 1636 után került. Az 1628–1636 közötti rétyi iskolamesterek neveit lásd URSUTIU, Maria 1983, 31. Ugyancsak nem szerepel a végrendeletben Razvan Raduly havasalföldi jobbágy, aki 1637 májusában kötötte magát és maradékait örökös jobbágyságra Székely Mózesnek és örököseinek (TUDÓS S. Kinga 2001, 84–85).

²⁴ URSUTIU, Maria 1983.

²⁵ TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 195. 1655 végén ugyancsak a nagyobb kancellária írnoka (KÁL Fond 384, nr. 90, 44).

²⁶ SzOkl., VI, 208–210.

val, köztük az ugyancsak háromszéki Daczó Ferenc és Imecs Mátyással együtt szabadult.²⁷

A fejedelmi udvarba visszakerülve továbbra is a kancellária *hites íródeákjaként* működött.²⁸ 1663-ban Apafi Mihály „*Nemes és vitézlő Sepsz széki rhétyi Székely Moyses hívünknek, udvarunkbéli edgyik író deákunknak fejedelemségünknek kezdetitől fogván való hűséges szolgálattáért*” a szentágotai fődézsmaóság tisztségét adományozta.²⁹ A donatit négy évvel később Bornemissza Anna is megerősítette,³⁰ továbbá egyéb szolgálataiért egy szűnyogszegi zálogos birtokot is kapott a fejedelemszontól. Utóbbi birtokbavételét azonban a brassói bíró időszakosan megakadályozta,³¹ végül néhány évvel később vargyasi Daniel Ferenc özvegye, Béli Judit és vargyasi Daniel István 3300 forintot megvásárolták tőle.³²

Székely Mózes első portai útjára 1666-ban került sor. Rozsnyai Dávid török deák feljegyzéseiből tudjuk, hogy ebben az évben Székely István fejedelmi étékfogót kísért el a portára az éves adóval.³³ A következő évben megkapta önálló diplomáciai megbízatását is azáltal, hogy a fejedelem a kapitiháság viselésére szólította fel, illetve nevezte ki.

Amíg az erdélyi követek a magasabb tisztségeket betöltő főnemesség, székely primorok (Béldiek, Daczók, Kálnokiak, Mikók, Nemesek stb.) soraiból kerültek ki, a kapitihák³⁴ – Erdély állandó követei a Portán – a kismemesi rétegből származtak. Soraikban³⁵ számos székely származású értelmiségit találunk. A háromszékiek közül kapitihá volt korábban a 16. század második felében sepsiszentgyörgyi Daczó János, Bethlen Gábor ideje alatt nagyajtai Dónáth János,³⁶ I. Rákóczi György alatt Réti István, a század második felében nagybaconi Baló László és Mátyás. Ugyancsak székelyföldi (nagygalambfalvi) származású volt az utolsó erdélyi kapitihá, Sándor Pál is.³⁷

A kapitihák általában egyéves megbízatást kaptak, és az állandó kapcsolatot biztosították. Levélben

értéstitették a fejedelmet a portai hírekről, valamint az éves adóval érkező követek tárgyalásait készítették elő. A kortárs Rozsnyai következőképpen fogalmaz: „az kapitihá lévén az követ után az ország dolgaiban egyik pricipális”³⁸. Erdély portai diplomáciai „szék-helye” a konstantinápolyi „erdélyi ház” volt,³⁹ a kapitihá azonban folyamatosan a szultán környezetében maradt. Amikor pedig a század közepén a szultán Drinápolyba helyezte át székhelyét, Erdély portai diplomáciai központja is ide költözött át. Az állandó követek elkísérték ugyanakkor a török hadakat is, például 1667-ben Kandia (Kréta) elfoglalásában.

A követségre kinevezett személyek nem fogadtak nagy lelkesedéssel a kockázatos útra való indulás hírért. Rétyi Péter például arról számol be, hogy bár a fejedelem diplomáciai küldetéssel látta el, Dávid János 1666-ban több hónapos késéssel indult útnak: „Die 30 Xbris indula meg Dávid János a Portára kapitiháságra, sok mesterséges magaforgatása után is, mivel még az fejérvári gyűléskor, mely lön die 8 mensis 7bris, választatott erre, de mégis mindeddig elfúrá-faragá magát s ugyancsak meg kelle lenni.”⁴⁰

Előfordult ugyanis, hogy követeket a Héttoronyba zártak, például az éves adó beszolgáltatásának késlekedése miatt. Ugyanakkor a szülőföldtől távol való elhalálozás gondolata is elriasztóan hatott. Nem egészen két évtized telt el azóta, hogy előbb Szalánczy István,⁴¹ majd Gyárfás Ferenc kapitihá is Konstantinápolyban halt meg,⁴² Székely István asztalnokot pedig éppen néhány évvel korábban a Vaskapunál ölték meg.⁴³

A portai követségre indulás előtti esküjét Székely Mózes 1667. október 6-án Gyulafehérváron tette le.⁴⁴ Kinevezésében szerepet játszhatott az is, hogy éppen néhány nappal korábban az ő testvéröccse, Székely Márton fejedelmi étékfogó vitte meg Drinápolyba és adta a Zólyomi Miklós ügyének tisztázására a Portára beküldött⁴⁵ fejedelmi és az országgyűlési

²⁷ Uo., 210–211.

²⁸ Uo., 275. 1662. július 8. Trócsányi Zsolt mutatott rá arra, hogy azok közé tartozott, akik hosszabb ideig (1650–1664) működtek a nagyobb kancellárián (TRÓCSÁNYI Zsolt 1980, 201–202).

²⁹ SÁL Fond 74, fasc. IV, 2. Ebesfalva, 1663. május 7.

³⁰ Uo., 1. Gyulafehérvár, 1667. május 15.

³¹ Uo., 11–12.

³² SÁL Fond 74, fasc. III, 15.

³³ MHH-S, VIII, Pest, 1867, 303.

³⁴ Az elnevezés a török *kapi kathüdasi* és *kapi kehayasi* kifejezésekből ered (KÁRMÁN Gábor 2006, 156–157).

³⁵ Erdély első kapitihája Gyulay Mihály volt, akit János Zsigmond 1560-ban küldött Konstantinápolyba.

³⁶ BINDER Pál 1983, 60–64.

³⁷ Uo., 107–108.

³⁸ ROZSNYAI Dávid 1867, 353.

³⁹ Az épületet az erdélyi fejedelemség megszűnése után Thököly Imre használta. A ház, amelyet a szultán rendelt ki az erdélyiek számára diplomáciai célból, a 18. század elején visszaszállott a török kincstárra, és más rendeltetést kapott. Bővebben lásd MIKA Sándor 1907.

⁴⁰ URSUTIU, Maria 1983, 65.

⁴¹ Róla bővebben lásd JAKÓ Klára 1999.

⁴² MIKA Sándor 1907, 13.

⁴³ ROZSNYAI Dávid 1867, 282.

⁴⁴ SÁL Fond 74, fasc. IV, 5. Közölve: SzOkl., VI, 319–320.

⁴⁵ „1667 Majus 6. Az méltóságos fejedelem Apafi Mihály uram ő nagysága parancsolatjából a nemes Erdély országa impositiojából, a Zólyomi Miklós beszökése alkalmatosságával fennforgó veszedelmes állapotoknak Isten kegyelmességéből lecsendesítésére indultam Isten segítségéből a győzhetetlen hatalmas török császár fényes kapujára hídvégi házamtól.” (TÓTH Ernő 1899, 398).

követ Nemes János háromszéki főkapitány kezébe Erdély éves adóját.⁴⁶

A „török deák” Rozsnyai, aki évente végignézte a követek jövés-menését, nemegyszer kifejezve ellen-szenvét vagy inkább irigységét a fejedelmi küldetés végrehajtása után hazatérő követekkel szemben, Székely Mózzal kapcsolatban a következőket jegyezte fel 1667-ben:

„Közelegvén az adó ideje, commissio jöve Nemes János uram után, hogy várja meg s praestálja azt. Mellyel midőn Széki István uram elérkezett volna, assignálja az főkövetnek Nemes János uramnak, kapitihának ez úttal az adó mellett Székely Mózes uram küldeték, de ez az jámbor teljességgel vad vala ehez az szolgálathoz, és nekem igen rimánkodék vala, hogy vállalam fel érte az kapitiháságot, s bizony az ordinariumon kívül az magából is jól megajándékoz. De mivel ezt magunktól cselekedni nem lehet vala, rescribálni is ő nagyságának ez iránt késő vala, mert az adó beadása ajtó előtt vala, mivel azonkívül is ezek mellett az minden esztendőben cserélődő kapitihák mellett az munka enyém vala, ők csak többire az reditust cumulálják vala, s azzal haza rándulnak vala. De nem vala még itt az én perfectiom Istentől, ihon az jele, mert ma beadák az adót s azzal együtt az szokás szerént praesentálók az kapitihát is, holnap pedig betoppna hozzánk Csonka Nagy István nevű étekfogója urunknak, ily commissioval, hogyha útban éri Székely Mózes uramat, visszatérítse, ha pedig helyben éri a portán, Nemes János ne Székely Mózes, hanem engem praesentáljon az kapitiháságra, mely étekfogó, ha egy nappal érkezik, kettős jutalommal hágok vala be az residentiába, s így bezzeg nem annyira lesz vala dolgom.”⁴⁷

Székely Mózes az első jelentését következő év április 2-án, Drinápolyból küldte a fejedelemnek, beszámolva az adószedőket Várad környékén ért támadás ügyében tett tájékoztatásáról.⁴⁸ Április 8-án ugyanebben az ügyben tájékoztatja a fejedelmet.⁴⁹

Három héttel később a szultánnak Pünköszt körüli indulásáról számol be.⁵⁰ Következő levelében a Sebesvár ügyében tett lépéseit jelenti.⁵¹ A szultán kíséretében maga is elindult a Kréta bevételére indított hadjáratba. A fejedelem levele december elején Thesszalonikában (Thessaloníki) éri, válaszlevelét már Kaliviából (valószínűleg a mai krétai Kalyvia) írja.⁵² Nem sokkal ezt követően a török sikerrel ostromolta és elfoglalta a krétai Kandia (Iraklion) városát.⁵³

Küldetéséből hazatérve Székely Mózes valószínűleg családi birtokán gazdálkodott. Nem tudni, hogy ebben az időszakban vállalt-e széki tisztséget, naplójában Nemes János háromszéki kapitány többször megemlíti.⁵⁴ Korábbi szolgálataért⁵⁵ a fejedelem-asszonytól 1670-ben két jobbágyot kapott Egerpatakon,⁵⁶ ugyanabban az évben a fejedelem meghagyja Béli Pál székely generálisnak, hogy Székely Mózesnek egy szökött jobbágyát kerestesse meg és adassa vissza.⁵⁷ A sepsiszéki nemesek lustrájában 1680-ban kapitány szolgálaként,⁵⁸ két lóval szerepel,⁵⁹ akárcsak két évvel később.⁶⁰

Újabb diplomáciai megbízatást 1684-ban kapott. 1684 januárjában a fejedelem megparancsolja, hogy „házánál lévő dolgait disponálván mindgyárást minden késedelem és maga mentegetése nélkül készülyön az Portára Kapitiháságra”,⁶¹ A zavaros időszakra jellemző módon esküszövegébe iktatták, hogy „Magyarországi rendekkel, Tökölyi uram embereivel edgjet nem értek, nem tractálok, sem szóval, sem izenettel, sem irogatással”.⁶²

Itinerariuma a szokásos⁶³ lehetett: a fejedelmi instructiót január 29-én átvéve az ebesfalvi udvartól indulva Brassó és Rozsnyó érintésével a töröcsvári szoroson keresztül hagyta el Erdélyt, és indult Bukarest fele. Havasalföldet Dallyánál (Daia) hagyta el. A Dunán átkelve Oroszcsiknál (Ruszcuk, Russze) átkelve indult Drinápoly (Edirne) fele.

Első jelentését innen írta, június 2-án, ezt követően 1685 februárjáig további négy jelentést küldött.

⁴⁶ Uo. Az 500 vert arany átadásáról szóló elismervényt lásd MOL P 2002. 1670-ben Boér Zsigmond követnek ugyancsak Székely Márton vitte meg a fejedelemtől a kajmakám számára küldött 300 aranyakat Drinápolyba.

⁴⁷ ROZSNAY Dávid 1867, 389–390.

⁴⁸ TMÁO, IV, 406–408.

⁴⁹ Uo., 410–411.

⁵⁰ Uo., 411–412.

⁵¹ Uo., 413–415.

⁵² Uo., 428–429, 439–441.

⁵³ Rozsnyai Dávid 1669. december elsején érkezett Kandiába (Chandia), a fejedelem megbízásából, és feljegyezte, hogy „volt már másfél hónapja, hogy megvette a török”. (ROZSNAY Dávid 1867, 308.)

⁵⁴ „1669 Április 7. Volt nálam Székely Mózes uram.” (TÓTH Ernő 1899, 404.)

⁵⁵ A kapitiháság viseléséért nem járt fizetés, a szolgálatot birtokadományokkal elégitették ki (BIRÓ Vencel 1924, 90).

⁵⁶ SÁL Fond 74, fasc. IV, 33v.

⁵⁷ SzOkl., VI, 330–331.

⁵⁸ Hidvégi Nemes János, 1663–1688 között háromszéki főkapitány.

⁵⁹ SzOkl. Ús., VIII, 20.

⁶⁰ Uo., 140.

⁶¹ Apaffi Mihály fejedelem levele Székely Mózeshez, Ebesfalva, 1684. január 24. (SÁL Fond 74, fasc. IV, 3.)

⁶² Székely Mózes hitlevele a követésre való indulásakor, Ebesfalva, 1684. január 29. (SÁL Fond 74, fasc. IV, 6–7.)

⁶³ 1686-ban a Portára küldött Baló Mátyás is ezt az útvonalat követte a Dunáig. Fogarásról kiindulva 15 nap alatt ért el Konsztantinápolyba. (VERESS Endre 1899, 309.)

Küldetését elvégezve, 1685 áprilisában a fejedelem hazabocsátotta, és a hadban való személyes megjelenéstől betegsége miatt egy évre,⁶⁴ 1686 elején pedig végleg felmentette: *„az előtt az fényes Portán elkövetett hűséges szolgálattára kegyelmes tekintetünk lévén, mivel lábai is fájdalmasok, magát személyében hadi expeditioban való menéstől exmittáltuk vita durante úgy hogy hadi expeditionak idein egy lovast állícson és küldgön.”*⁶⁵

1700. június 9-én Rétyen kelt végrendeletét is beteg állapotára való tekintettel írja. Ebben kovásznai és sepsiszentiváni jószágait, továbbá egy ejteles virágos kupát és 100 forintot hagyott feleségére. László és Zsigmond nevű fiaira a Réty, Egerpatak, Szacsva, Sepsimogyorós és Kisborosnyó határában lévő szántóföldek, a rétyi, egerpataki és zágoni jobbágyságok maradtak. Az ingóságok között gazdagon sorolja a törökös textíliákat: törökországi selyem paplanok, párnák, selyemruhák, földig érő kaftán, karmazsin szín selyemzsinóros és ezüstcsatos ing, skarlát színű ingek. Ezekhez török szőnyegek, utazóóra, nyergek és nyereg alá való portai nemez járult.⁶⁶

Emellett fiaira három-három ezüstpoharat hagyott, továbbá László, az apját ápoló nagyobbik fiú 480 aranyforint, a kolozsvári kollégiumban tanuló Zsigmond pedig 300 aranyforint készpénz örökséghez jutott.⁶⁷ Ugyancsak őket illette meg a több mint 1100 forint összegnyi kinnlevőség (adósság).

Halálának pontos évét nem ismerjük. Kortásai közül a gróf Apor István titkára krónikaíró Cserei Mihály dicsőre szól róla: „Háromszéki Székely Mojses, jó nemes ember”.⁶⁸ Néhány évtizeddel később pedig, 1741-ben br. altorjai Apor Péter háromszéki főkirálybíró az életében ismert és elhalt személyek között a címben szereplő rétyi Székely Mózzsal kapcsolatban ezt jegyezte fel: „Kapikiha vala Székely Mojses”.⁶⁹

Összegezve: Székely Mózes az erdélyi fejedelemség korában kialakuló, a kisnemesség soraiból származó, az államigazgatásban részvevő értelmiség tagja. A fejedelmi udvar közelébe kerülve közel két évtizeden keresztül a nagyobb kancellária írnoka, majd I. Apafi Mihály idejében több alkalommal kap diplomáciai megbízatást. Előbb az 1660-as évek második felében, majd az 1680-as években, Bécs sikeres megvédését (1683. szeptember 12.) követően, a töröknek Közép-Európából való kiszorítása idejében

szolgált a fejedelemséget a török Portáról küldött információival. Az alábbiakban a második diplomáciai megbízatásának idejéből közöljük újabb két, eddig ismeretlen jelentését. Az 1684 nyarán, illetve 1685 elején, Drinápolyból küldött jelentésekben egyaránt beszámol a néhány hónappal korábban, XI. Ince pápa kezdeményezésére létrejött törökellenes keresztény szövetségnek, a Szent Ligának Buda visszafoglalására tett előkészületeiről,⁷⁰ valamint a lengyel–török és a velencei–török háborúk fejleményeiről. A lengyel seregek ekkor az 1672-ben török kézre jutott Kamenic (Kamjanec-Pogyilszkij) várát⁷¹ ostromolták, míg Velence az 1660-as évek második felében – Székely Mózes első kapitihasága idejében – elszenvedett vereség (Kandia, Kréta szigete) következtében elvesztett Adriai- és Földközi-tengeri fennhatóságukat igyekeztek visszaállítani.

1.
Székely Mózes levele a fejedelemhez
Drinápoly, 1684. július 17.⁷²

K[egye]lmes Uram,

Fejérvárról 18 Juny írt N[agysá]god méltóságos parancsolattját alázatosan vötte[m] Pater János ur[am] emberétől Tarnovai Geörgytől az kölcsön vött pénz el edgjut, és mivel az creditor Constantinápolyba küldetet, arra rendelt emberével sok bajlódásom volt, magiar araniakat kívánt és az praefixus terminusnál 20 napval tovább haladván megh fizetésének ideje, arra is serio kívánt száz hatva[n] tallért, az ötszáz tallér interesen fellyel, és hogy addigh ki nem adgia az adós levelet; urgealta[m] énis hogy az 500 tallér interesen engedgien el bárcsak száz tallért, arról penigh az 160ról emlékezetet se tégyen, mert fő vezért eő N[agysá]gát találom megh felölle, hogy ollian képtelen interest kíván. Egyéb aránt az pénztis vissza küldöm, lássa hol vérszi megh. Így k[e]lgye]l[me]s ur[am] mind keménykedéssel s szép szóvalis rajta lévén külömb[en] ki nem vehette[m] az adós levelet, hanem az pénzt eő fel olvasván, legyen nálla az én pecsetem alatt az creditornak megh jöveteléigh, az 160 tallér megh küldése felől penigh írak Nag[ysá]godnak, melly adós levelet k[e]lgye]l[me]s ur[am] az alkalmatossággal kellett magamnál tartanom az végre hogy megh jöven az creditor ha valamit fogh kívánni legyen mi mellet okot adnom. Az mint Nag[ysá]god azt parancsollya, hogy az it való hírekről és állapotokról gyakorlatossággal bő szókkal tudósícsam Nag[ysá]godat. Én keg[ye]lmes ur[am] mind illyen beteges állapotomban is az minek végére mehettem eddig sem mulatta[m] volna el, de ige[n] ritkán jönnek Nag[ysá]god[nak] emberei ide, kik által tudósíthassa[m] Nag[ysá]godat, az hírek penigh minden nap újiulnak. Az régi Tatár Chamért tenger közzé Rodoszban küldvén az Császár, ide hozatta vala Szultán Szelim Girait (kinek fia mostis Galga Szultá[n]) tegnapelőt hatalmas Császár Tatár Chamságra kaftanioztatvá[n] feles magával kulcsoktollas medalyos⁷³ süveget tehetvén fejib[e]; kardot, botot, zászlókat és aranyas köves

⁶⁴ SÁL Fond 74, fasc. III, 78.

⁶⁵ Uo., 18.

⁶⁶ Több értékes ingóságait a vidéki főnemességhez hasonlóan maga is Brassóba menekítette, ott helyezte biztonságba.

⁶⁷ TUDÓS S. Kinga 2003, 334.

⁶⁸ Uo., 264.

⁶⁹ APOR Péter, br. 1903, 234.

⁷⁰ Buda első, sikertelen ostroma 1684. július 10-én kezdődött. A várat két évvel később, 1686. szeptember 2-án sikerült a töröktől visszafoglalni.

⁷¹ Kamenicet a lengyelek 1687-ben foglalták vissza.

⁷² SÁL Fond 74 fasc. IV, 28.

szerszámos lovat adván neki, egy szép festet kocsis és négy lovat, úgy mene el Szerdar Szulimán passához, hogy onnét külgje be az Szerdar Chamságra késedelem nélkül; kys olyan reménységgel küldetet, véghben vigie az Lengiennel való békességet, mellyet magára is vállalt, úgy hogy vagy békességet csinál vagy Lengiel országot el raboltattya pusztítottatya. Az velencések residence Constanczinápolyból el szókót, kinek tolmácsa itt lévén, megh fogatta vala fő vezér ő Na[gysá]ga, kit egy néhány napok alatt fogva tartatván, ismét el bocsáttata.

Az tengeren igen nagy erővel vagio[n] az velencés, úgy hogy mind Buda, es Kamenicz felől is annyira való félelmek ezeknek nincsen mint az tengerről, noha most is megh verte az nimet, Pestben bé szállot az mint az el múlt éjjel hozta az török posta, de igen titokban tartják. Szafer ú[am] mellet levő deák Carolus titkoson jelenté. It keg[ye]lmes uram az nagy hadi készülettől való frequentia vagio[n]; jőnek az török hadak mindenfelől, s expediáltnak, Szulimán passához és Buda felé, s kiváltképen az tenger[r]e, úgy látom mindenfelé elérkeznek. Tarnovai Dimatól Szuliman passának küldöt látogató Nag[yságo]d méltóságos levelét az el múlt napokb[an] maga kapitihájához küldvén, hogy fordítassa törökre, és fő vezírnek ő Nag[yságo]dánakis adgia értésire; az fő tolmács Szeffer[!] aga ur[am] az levél fordítására engemet hiva el Szuliman passa it levő házához, és az mint tudhatta[m] deákul fordítottam Nag[yságo]d méltóságára való nagy vigyázásom[m]al, abból aztán törökre fordítván Szafer ur[am] deáki, Szuliman kapitihája az török fordítást edgyet az urának küldvén az Duna mellet levő Szakcsi mezőbeli táborra, mást az vezírnek adott bé, mellyet az fő vezér elolvastván, jóvallotta és az mint Szafer uram beszéli, azt mondotta; mind Nag[yságo]d és Szulimán passa is hatal[ma]s Császár hívei lévén, úgy illik hogj irjo[n] és megh látogassa Nag[yságo]tok egymást. A Havasalföldi vajda az úr fő hopmester ur[am] ő keg[ye]lme el menetele utá[n] ujjobban megh arendálta az Vajdaságot s az hadban való mostani hon maradásáért is fizetet, jőnek mennek az emberei ide szüntelenül erdélyi hírtis hoznak, mint az el múlt napokban jelenté az havasalli kapitih, hogy Nag[yságo]d táborba[n] ki szállott Colosvár felé szállott, ollian hírrrel jött egy postájok; arra megh felelte[m] néki hogy mivel mindenfelől fegyver lévén Nag[yságo]d birodalma körül szükség Nag[yságo]d[na]k vigiázással lenni, és oltalmazni maga országát. Tengerről ki szállot az szárazra Krétáb[an] harmincezer emeber venit, mit vihetnek végb[e] igyekezem megh tudni, és Nag[yságo]d tudosito[m], csak talállyak ki által. Csekély értelmem szerint k[e]g[ye]lmes ur[am], az mi szolgálatra való elégségem lehetne is, de nagy búsulással vagiok, hogy

Istenemnek rajtam való látogatásából lábaim inkább ki bomladoztanak, ki miatt akadályoztatvá[n] az it való szolgálatom rendib[en], annyira hogy már két hetek alatt kaput sem frequentalhattam annak módgya szerint; egyéb aránt is keg[ye]lmes ur[am] immár beteges öreg ember vagiok, elégtelen az it való szolgálatra. Könyörgők N[a]g[yságo]d[na]k alázatossa[n] mint keg[ye]lmes Ur[amna]k, tekincse Nag[yságo]d az egy élő I[ste]nt és az én beteges öreg ember voltomat, és méltóztassék fejedelmi keg[ye]lmessége szerint, más emberséges embert rendelni, ki az adóval jöhessen be helyette[m], ne maradgianak éltetlenségre apró gyermekim és szegény feleségem.

Kiért az nagy hatalmú Isten N[agysá]godat országának hosszú üdökhig való boldogh birodalmával és jó egészséggel kedveseivel edgiüt álga megh szívből kívánom.

Datum Adrianpoli die 17 July 1684.

N[agysá]god legh kisebb alázatos méltatlan szolgája Székely Moses mpr.

2.

Székely Mózes levele a fejedelemhez.

Drinápoly, 1685. február 7.⁷⁴

Tekintetes Úr, nekem böcsüllettel való Uram

Tegnapelőtt Moldvai, Demetrasko vajdának⁷⁵ ő Na[gysá]gának egy tatár szolgája érkezvén ide olyan hírrrel az mint értette[m] felölle, hogy tizenötezer tatár és tizenkétezer török ment volt Namiro⁷⁶ nevű várost hogy obsideállyák egynehány lövő szármakot is vivén, kiknek meneteleket Mohilován⁷⁷ levő lengiel és kozák hadak megh értvén, segítségekre mentenek és az török s tatárokat megh verték, úgy hogy csak egy Murza⁷⁸ szaladot el tizenötöd magával. Buda felől is jövén olyan hír hogy ötödfél ezer janicsár kísérvén harmadfél száz szekér élést, kit Budában akartak volna vinni, az horvát és német fel verte, az élést el nyervén, az janicsárokat le vágták, kit penigh rabságra vittenek. Az tengeren is nagy erővel lévén, az velencés mostanába[n] Previ-za⁷⁹ nevű török várat megh vőtt és maga embereit szállítván belé, igen fortificáltak volna. Az Ragusansok⁸⁰ adaját[!] sem hozhatták az mint tolmácsok beszéli az piratak⁸¹ miat. Az francia orator körül levő belső emberektől értem hogy az Német Császár ő Fel-sége és Francia Király között 20 esztendeigh való armistitiu[m] concludáltatot. Fő vezér ő nagysága bizonyos Mavrocordatus ur[am] [- - -]⁸²

Ezek utá[n] tarcsa megh I[ste]n keg[ye]l[me]tkeket jó egészséghb[en].

Datum Adrianpoli die 7 Febr. 1685.

Csáki Árpád – Sepsiszentgyörgy, Stadion u. 35, 16B/8, RO-520045; csakiarpad@gmail.com

⁷³ Kócsagtollas, bogláros (medailos).

⁷⁴ SÁL. Fond 74, fasc. IV, 22.

⁷⁵ Dumitrașcu Cantacuzino moldvai fejedelem (1674–1675, 1684–1685).

⁷⁶ Nemiriv (Ukrajna).

⁷⁷ Mohiliv-Pogyilskij (Ukrajna).

⁷⁸ Tatár nemesi cím.

⁷⁹ Préveza (Görögország).

⁸⁰ Dubrovnik (Horvátország).

⁸¹ Kalózok.

⁸² Olvashatatlan szó.

Levéltári és irattári források

- Magyar Országos Levéltár, Budapest (MOL)
 – P 2002 – *Rétyi Székely család levéltára*
 Romániai Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (KÁL)
 – Fond 384 – *Szárhegyi Lázár család levéltára*
 Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Igazgatósága, Sepsiszentgyörgy (SÁL)
 – Fond 20 – *Kézdivásárhely város levéltára*
 – Fond 74 – *Özv. Cserey Jánosné Zathurecky Emilia gyűjteménye*
 Székely Nemzeti Múzeum (SzNM)
 – *A Székely Nemzeti Múzeum beérkezési naplói, 1886* (Nagy Géza)

Irodalom

- ETA, I–III = *Erdélyi Történelmi Adatok*, I – III (szerk. gr. Mikó Imre), Kolozsvár, 1855–1858.
 GenFüz. 1903. január = *Genealogiai Füzetek* (szerk. Sándor Imre és Török Pál), 1903.
 MHH-S, VIII = *Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek*, Második osztály, VIII (szerk. Szilágyi Sándor), Pest, 1867.
 MPEIF, III = *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező* (szerk. Révész Imre), III. évf., Debrecen, 1872.
 SzOkl., VI = *Székely Oklevéltár*, VI (szerk. Szádeczky Lajos), Kolozsvár, 1897.
 SzOkl. Ús., IV–V, VIII = *Székely Oklevéltár Új sorozat* (bevezetéssel és jegyzetekkel közzét. Demény Lajos), IV–V, Kolozsvár, 1998, 1999, VIII, Marosvásárhely, 2006.
 TMÁO, IV, VI = *Török–magyar-kori Állam-Okmánytár* (szerk. Szilády Áron és Szilágyi Sándor), IV, VI (*Török–magyar-kori Történelmi Emlékek*, Első osztály, VI, VIII), Pest, 1869, 1871.
 TörtLap., I = *Történelmi Lapok* (szerk. K. Papp Miklós), I. évf., 1874–1875.
 APOR Péter, br.
 1903 *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*, I (közl. Szádeczky Lajos), Budapest.
 BINDER Pál
 1983 *Utazások a török birodalomban* (vál., bev. és jegyz. ellátta Binder Pál), Bukarest.
 BIRÓ Vencel
 1921 *Erdély követei a portán*, Cluj-Kolozsvár.
 1924 *Erdély és a Porta, Századok*, LVII–LVIII, 90.
 CSUTAK Vilmos – LÁSZLÓ Ferenc
 1912 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910–1911. évi állapotáról*, Sepsiszentgyörgy, 1912.
 DOMJÁN István
 1896 *Adatok Várad Gyulai István portai követségéhez [1660–1669]*, *Történelmi Tár*, 508–521.
 1897 *Vizaknai Nagy István 1686iki portai követségéhez*, *Történelmi Tár*, 529–534
 JAKÓ Klára
 1999 *A Szalánczyak*, in: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*, Kolozsvár, 199–210.
 KÁRMÁN Gábor
 2006 *Az erdélyi török deákok. Kora újkori értelmiségiek állami szolgálatban*, *Sic Itur Ad Astra*, 2006/1–2, 156–157.
 MIKA Sándor
 1907 *Az erdélyi ház Konstantinápolyban*, *Budapesti Szemle*, CXXX, 1–21.
 PÁLMAJ József
 1901 *Háromszék vármegye nemesi családjai*, Sepsiszentgyörgy.
 ROZSNYAY Dávid
 1867 *Rozsnyai Dávid, az utolsó török deák történelmi maradványai* (MHH-S, VIII).
 SZALAY László
 1860 *Erdély és a porta 1567–1578*, Pest.
 SZÉKELY Zoltán
 1980 *Adatok a XVI–XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához*, *Aluta*, X–XI, Sepsiszentgyörgy, 105–114.
 TÓTH Ernő
 1902–1903 *Hídvégi id. Nemes János naplója az 1651–1686. évekről* (közl. Tóth Ernő), *Történelmi Tár*, Új folyam, III, 230–263, 375–411, 528–574, Új folyam, IV, 83–98.
 TÜDŐS S. Kinga
 2001 *Jobbágylelet a fejedelemségi Erdélyben*, Marosvásárhely.
 2003 *Erdélyi testamentumok I. Hadviselő székelyek végrendeletei. Háromszék*, Marosvásárhely.
 TRÓCSÁNYI Zsolt
 1980 *Erdély központi kormányzata 1540–1690*, Budapest.
 URSUȚIU, Maria
 1983 *Rétyi Péter naplója* (közl. UrsuȚiu, Maria), Bukarest.
 VERESS Endre
 1899 *Baló Mátyás kapitihai itinerariuma*, *Történelmi Tár*, 309–316.

Mózes Székely din Reci, un diplomat (capuchehaia) transilvănean din timpul principelui Mihály Apafi I

(Rezumat)

În relațiile diplomatice ale Transilvaniei cu Poarta otomană, în secolul al XVII-lea principii au apelat des la serviciile unor nobili secui. Un rol important le-a revenit trimișilor permanenți la Istanbul, numiți în limba turcă *kapi kathüdasi* sau *kapikehayasi*. Unul dintre aceștia din urmă, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea a fost Mózes Székely din Reci, care anterior, în timpul celor doi principii Gheorghe Rákóczi (I și al II-lea) a servit ca scrib la cancelaria princiară de la Alba-Iulia.

Participând la campania militară din Polonia (1657), a fost capturat de către tătari, fiind eliberat apoi în schimbul unei recompense. Și-a început cariera diplomatică în timpul lui Mihály Apafi I. În anul 1666 îl găsim în rândul delegației, care a dus tributul anual al Principatului la Poartă, un an mai târziu principele l-a desemnat pentru funcția de *capuchehaia* (în documentele princiare: *kapitiha*).

Stând în preajma mareului vizir la Adrianopol, avea obligația de a relata în scris principelui toate evenimintele politice și militare importante. Astfel, în anul 1668 a trimis cinci rapoarte, în care relatează printre altele și despre războiul turco-venețian, care s-a soldat cu ocuparea insulei Creta de către turci.

Pentru a doua misiune diplomatică a fost desemnat la începutul anului 1684. Era o perioadă critică, în care, după eșecul turcilor în fața zidurilor Vienei (1683), Europa Centrală era treptat eliberată de sub ocupația otomană de către forțele unite ale țărilor Ligii Sfinte. Dintre cele șapte rapoarte trimise de către el din Adrianopol, două (iulie 1684, respectiv februarie 1685) sunt publicate pentru prima oară acum.

Mózes Székely from Réty (Reci, Covasna county), a Transylvanian diplomat (capuchehaia) in the time of prince Mihály Apafi I

(Abstract)

In the 17th century, in Transylvania's diplomatic relations with the Sublime Porte the princes often appealed to the help of some Székely nobles. Permanent deputies in Istanbul, called in Turkish *kapi kathüdasi* or *kapikehayasi*, had an important role. One of the latter, in the second half of the 17th century, was Mózes Székely, who previously, during the reign of the two princes György Rákóczi (I and II), served as a scribe at the principality chancellery in Gyulafehérvár.

Taking part in the military campaign in Poland (1657) he was captured by the Tartars, then set free on ransom. He started his diplomatic career during the reign of Mihály Apafi I. In 1666 he was among the delegates who took the annual tribute of the principality to the Porte; one year later the prince appointed him *capuchehaia* (in principality documents: *kapitiha*).

Standing close of the Grand Vizier at Edirne, he had the duty to send reports to the prince about all the important political and military events. Thus, in 1668, he sent five reports in which he related among others about the Turkish-Venetian war that resulted in the occupation of Crete by the Turks.

He was appointed to a second diplomatic mission at the beginning of the year 1684. It was a critical period, when, after the failure of the Turks under the walls of Vienna (1683) Eastern Europe was gradually liberated from Ottoman Turks by the joined forces of the Holy League. Two (July 1684 and February 1685) of the seven reports sent by him from Edirne are published here for the first time.